

Φώτης Καλλίας: Η έννοια του ασυνειδήτου και το πρόβλημα της ψύχωσης

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Έτος 5, 1980, τεύχη 42-52 / Ψυχολογία

<https://epopteia.gr/55/43/>

Εποπτεία, τεύχος 43, Φεβρουάριος 1980 [1]. Αναδημοσιεύουμε τιμώντας τη μνήμη του αγαπητού συγγραφέα

φεῦ-φεῦ, φρονεῖν ὡς δεινὸν ἔνθα μὴ τέλη λύει φρονοῦντι. Ταῦτα γὰρ καλῶς ἐγὼ εἰδὼς διώλεσ' οὐ γὰρ ἄν δεῦρ' ἰκόμην.

[Τειρεσίας: Αλίμονο, τρομερή είναι η σοφία όταν δεν βοηθάει αυτόν που την έχει. Τόξερα καλά αυτό, αλλά μου ξέφυγε απτόνου· αλλιώς δεν θα 'ρχόμουν εδώ.]

Οιδίπους Τύραννος, 316-18

A reconnaitre le drame de la folie, la raison est a son affaire, sua res agitur...

(J. Lacan, Ecrits, σελ. 574)

Μια μέρα ο Γρηγόρης Samsa, ένας από μας, ξυπνά, βγαίνει απ' το δωμάτιό του κι αντιλαμβάνεται ότι απ' τους ανθρώπους γύρω του κανείς, μα κανείς δεν καταλαβαίνει τι τους λέει. «Τι τους συμβαίνει διάολε» σκέφτεται. «Δεν είναι δυνατόν όλοι να τρελάθηκαν. Είναι πολλοί και είμαι μόνος». Ωστόσο δεν ήταν επιάλλη. «Κι αν εγώ είμαι...» λέει στον εαυτό του.

Δεν δίνω εδώ τον ορισμό της ψύχωσης· υποβάλλω την ιδέα ότι η τρέλα έχει σαν τόπο κατοικίας της το χώρο ακριβώς εκείνον όπου βρίσκεται απορριμένο ό,τι μια ανθρώπινη κοινότητα αποκλείει ριζικά από την «κατανόησή» της. Η εικόνα ταύτισης που ο ψυ-

χωτικός θέλει δική του, απορρίπτεται από τους συνανθρώπους του.

Παρά τον «Αίαντα» δύσκολο μας είναι σήμερα να γνωρίζουμε τί σήμαινε η τρέλα για έναν σύγχρονο του Σοφοκλή. Ίσως του φαινόταν δυστυχία (πάθος στην αρχαία και όχι εγγελιανή έννοια της λέξης)², αλλά μας λείπουν τα στοιχεία που θα χρειαζόμασταν για να στηρίξουμε μια απόλυτα πειστική ερμηνεία. Έκτοτε, κανονικό δίκαιο και καρτεσιανό Cogito, ο νομικός και ο επιστημονικός λόγος, έχουν σχεδόν καταπνίξει την αντίληψη της τρέλας, σίγουρα διαφορετική απ' τη δική μας, που είχαν ίσως άλλες εποχές και άλλοι πολιτισμοί. Γράφοντας την «Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή», ο Michel Foucault θέλησε βέβαια – κι αυτό είναι το μεγάλο προτέρημα του μνημειώδους συγγράμματος του³ – να γράψει μια ιστορία της ίδιας της τρέλας. Της ίδιας. Δίνοντάς της τον λόγο, ο Foucault θέλησε να γίνει η τρέλα υποκείμενο του βιβλίου του. «Ιστορία, όχι της ψυχιατρικής – γράφει – αλλά της τρέλας, πριν από κάθε αιχμαλωσία της απ' την γνώση». Αρκεί όμως να κλειδώσει κανείς σ' ένα συρτάρι τα εννοιολογικά εργαλεία της ψυχιατρικής για να ξαναβρεί την αθωότητα της επαφής του και να σπάσει κάθε συνενοχή με την ορθολογική και πολιτική τάξη που κρατάει δέσμια την τρέλα; ⁴

Απαραίτητο διάβημα – νομίζω –, αλλά όχι αρκετό. Και δύσκολο, αν σκεφτούμε πως υπάρχουν κείμενα τρελών (υπαινίσσομαι εδώ τα Απομνημονεύματα του δικαστού D.S.Schreber) που αθέλητα μετατρέπουν τον αδαή αναγνώστη τους σε ψυχίατρο, εγκλωβισμένα εν μέρει στο ίδιο είδος αντικειμενικού λόγου με εκείνον της ψυχιατρικής (η Nervens-sprache του Schreber είναι η γλώσσα του Fleschig, του ψυχίατρου που τον νοσήλευε)⁵. Παρ' όλα αυτά, απέραντη απόσταση χωρίζει τη θετική γνώση, που στο όνομα διαφόρων θεωριών προσδιορίζει το σύμπτωμα και κατατάσσει εντομολογικά το «σημείο» –με την μάταιη ελπίδα πως η ονομασία του ισοδυναμεί με κατανόησή του, και με την αυταπάτη πως η ερμηνεία είναι αίτιο των συμπτωμάτων–, από μια εκ των ένδον γνώση σαν του Schreber ή του Wolfson η οποία παίρνει ξάφνου

τον λόγο και προκλητικά αποκαλύπτει στην ιερατικά κατεστημένη γνώση κάτι που η σιωπή της της είχε αποκρύψει. Πόσες αναλύσεις, πόσες θεωρίες, πόσα μηνύματα επί μηνυμάτων υποτάσσουν τον λόγο της τρέλας σε μια άγονη ταξιθέτηση, αντιμετωπίζοντάς τον σαν νάτανε νεκρός!⁶

Επισημαίνουμε εδώ, με υπερβολική ίσως συντομία, μιαν αδυναμία προσπέλασης της οποίας η ψυχανάλυση μόνο μας επιτρέπει να πάρουμε το μέτρο, εισάγοντας το σημείο εκείνο απ' όπου μπορούν να μελετηθούν τα ψυχικά φαινόμενα, χωρίς το υποκείμενο που είναι φορέας τους να καταδικάζεται στη σιωπή: υποδείχνοντάς το σαν ασυνείδητο υποκείμενο επιθυμίας.

Γι' αυτό, η άρθρωση και η ανάπτυξη του ερωτήματος μας υποχρεώνει να στραφούμε προς τον Freud, όταν η εμπειρία της τρέλας έπαυσε να είναι βλαστήμια ή σημασία που κανείς δεν μπορεί να ανεχθεί, όταν η μιλιά της έγινε δεκτή σαν σημαίνουσα απόλυτα διαφορετική από τις άλλες, μα όχι λιγότερο σημαίνουσα, μιλιά όχι φλύαρη κι ανόητη αλλά αποκλεισμένη απ' την σώφρονα λογική του λογισμού μας.

Μ' αυτήν την έννοια, ναι η ψυχανάλυση είναι η μεγάλη παραβίαση των απαγορεύσεων της σκέψης, καθώς το ήθελε ο Freud. Όχι με την έννοια ότι έλυσε το πρόβλημα της ψύχωσης, όπως εξ άλλου δεν το έλυσε μήτε η αντιψυχιατρική (η αντιψυχιατρική: ένα κίνημα νοήματος, απελευθέρωσης του ψυχιάτρου). Την άποψη αυτή δεν την υποστηρίζω μόνο ή κυρίως σε στενά θεραπευτική βάση, εννοώντας δηλαδή ότι οι ψυχαναλυτές όπως έχει ειπωθεί απ' την Ida Macalpine στον πρόλογο της αγγλικής έκδοσης του Schreber, εγγυώνται την «θεραπεία»⁷ της ψύχωσης σ' όλες τις περιπτώσεις όπου δεν πρόκειται για ψύχωση. Θεωρώ ότι η θεραπεία είναι πριν απ' όλα ένα αίτημα, αίτημα που φέρεται απ' την φωνή του πάσχοντος και που περνάει συνεπώς από μονοπάτια και κώδικες που δεν είναι οποιοιδήποτε, που είναι οι κώδικες της νεύρωσης (και ιδιαίτερα της υστερίας). Γι' αυτό το λόγο ακριβώς η ψυχανάλυση συναντά στην ψύχωση το πιο ενδόμυχο, το πιο ακαταμάχητο βασάνισμά της. Απουσία μετάθεσης (Transfert) καθώς

πίστευε ο Freud, αποδίδοντας σ' αυτό την αδυναμία του αναλυτή, ή μάλλον μετάθεση ιδιάζουσας μορφής, απόλυτα διαφορετική απ' την νευρωτική – καθώς σήμερα μας φαίνεται σωστότερο –, η σχέση του ψυχωτικού με τον συνομιλητή του αποκλείει πάντως το κοινό εκείνο σημασιολογικό έδαφος που κάνει δυνατή την εκ μέρους του διατύπωση ενός αιτήματος νοήματος κι ενός ερμηνεύσιμου ερωτήματος. Η τρέλα δεν είναι λοιπόν *terra incognita* που μπορεί κανείς να εποικίσει με την βοήθεια της δικής του αναλυτικής γνώσης, ανακαλύπτοντας ό,τι ανέκαθεν γνώριζε καλά. Το αίνιγμά της ο ψυχαναλυτής οφείλει να το δεχθεί σαν αίνιγμα δικό του (της δικής του στάσης και μετάθεσης), και σαν αίνιγμα της ίδιας της ψυχανάλυσης σαν θεωρίας. Ο ψυχωτικός όταν μιλάει, εκείνος στον οποίο απευθύνεται ή βρίσκεται εντός του, είναι καθαρό αντικείμενο ενδοβολής του, ακυρωμένος σχεδόν σαν Άλλο υποκείμενο ή γίνεται ηχώ του ιδανικού του – ιδανικοποιημένο εγώ, δηλ. μη-εγώ– οπότε η μιλιά του δεν είναι δική του, ο ίδιος δεν είναι παρά ο «φωνογράφος της αλήθειας των άλλων»⁸. Τονίζοντας τις ειδικές δυσκολίες της κλινικής ή και της απλής ομιλούσας σχέσης του ψυχωτικού με τον συνομιλητή του, δεν αποκλείω *a priori* την ψύχωση απ' το φροϋδικό πεδίο ούτε την θεωρώ ολοκληρωτικά ανεξερεύνητη ή μη-εξερευνησίμη απ' την ψυχανάλυση. Άλλο όμως η θεωρία, όσο γόνιμη κι αν είναι αυτή – κι ας μην ξεχνάμε ότι ο Freud δεν δίσταζε να ονομάζει την θεωρητική κατασκευή του για την ψύχωση ισοδύναμη της παραληρηματικής κατασκευής–, κι άλλο η κλινική εμπειρία. Διότι είναι γεγονός ότι οι ψυχωτικοί μιλούν την ίδια γλώσσα με εμάς και πως αν δεν υπήρχε αυτό το στοιχείο γλωσσικής κοινότητας δεν θα καταλαβαίναμε τίποτε απολύτως. Κι όμως στην έκφανση του λόγου, στη σχέση σημασίας με σημασία υπάρχει κάτι (τί;) που κάνει τον λόγο του ψυχωτικού μη-ερμηνεύσιμο (εννοώ ψυχαναλυτικά) παρά το ότι (ή εξ αιτίας του ότι;) ο αναλυτής έχει την (ψευδ)αίσθηση πως βρίσκει εκεί ό,τι συνήθως ανακαλύπτει σαν λόγο του ασυνειδήτου. Γνωρίζουμε με πόση φαινομενική ευκολία ο σχιζοφρενής αποδέχεται κάποτε τις τολμηρότερες ερμηνείες... και την μηδαμινότητα του αποτελέσματός τους. Ο ασθενής μπορεί να υιοθετήσει το φαντασιακό σύστημα του

θεραπευτή, μπορεί μέσα σ' αυτή τη σχέση να αισθανθεί εντοπίσιμος, να ταυτισθεί με τα σημαίνοντα της αναλυτικής γνώσης. Στη πραγματικότητα, καταλαβαίνει καλά ότι ο αναλυτής αρνιέται ακόμη μια φορά το νόημα και την λειτουργία της σκέψης του προς όφελος μιας αλήθειας που ο ίδιος αυτός αναλυτής απαιτεί να επιβάλλει. Αρχική και σκληρή ετερότητα της τρέλας, που την κάνει δυσπρόσιτη στην ψυχανάλυση της καθαρά φροϋδικής αυθεντικότητας. Θεωρία και κλινική, τομείς έρευνας στενά και αναπόσπαστα δεμένοι, το πρόβλημα αρχίζει – ευτυχώς! – απ' την στιγμή που δεν συμπίπτουν, απ' την στιγμή που υπάρχει απόσταση μεταξύ τους⁹ που μας δίνει το δικαίωμα να μιλάμε για αναλυτικό κίνημα.

Ελπιδοφόρο σημείο εξ' άλλου η αμφισβήτηση που γενιέται από αυτήν την ετερότητα για μια θεωρία και πράξη που από καταγωγής οφείλουν να λειτουργούν σαν υποκειμενικοποίηση και αναγνώριση της επιθυμίας όσων η κοινωνία αντιμετωπίζει σαν ανάπηρους. Ο Freud πάντα ξεκινά από μια αλήθεια ακρωτηριασμένη και ο στοχασμός του περιστρέφεται γύρω απ' την επιθυμία αναγνώρισής της (το αίτημα ταύτισής της). Καθώς και του νευρωτικού. Ωστόσο δεν είναι σίγουρο ότι μπορεί κανείς δικαιωματικά να μιλήσει για επιθυμία στην ψύχωση, κι ίσως ακόμη λιγώτερο για επιθυμία αναγνώρισης: φανερό είναι αίφνης πως ένα παραλήρημα ερωτομανιακού πάθους κάθε άλλο είναι παρά επιθυμία. Τώρα, ο ισχυρισμός αυτός μας επιβάλλει να επιστρέψουμε στα κείμενα τα ίδια και να διασαφηνίσουμε τι πράγμα κάνει δυνατή και δικαιώνει την φροϋδική θεωρία της ευχής (wunsch) κι αργότερα την λακανική θεωρία του αιτήματος (demande) και της επιθυμίας (desir). Γνωρίζουμε ότι στον Freud και ιδιαίτερα στην Traumdetung χρησιμοποιείται η λέξη ευχή (wunsch) σχετικά με την πραγμάτωση της επιθυμίας στο ασυνείδητο. Ο Lacan απ' τη μεριά του τόνισε τη σημασία της διάκρισης του αιτήματος ή της ζήτησης απ' την επιθυμία, και στηριζόμενος στα κείμενα του Freud για την γυναικεία σεξουαλικότητα (και μάλιστα για την σχέση του μικρού κοριτσιού με την μητέρα του) έδωσε έμφαση στη γένεση της επιθυμίας μέσα από το χάσμα που χωρίζει την ανάγκη απ' το αίτημα, σαν αίτημα αγάπης κι αναγνώρισης! Η επιθυμία

δεν ταυτίζεται με την ανάγκη αφού δεν αφορά ένα πραγματικό αντικείμενο που να την ικανοποιεί, αλλά δεν συμπίπτει ούτε με το αίτημα αφού θέλει να επιβληθεί ανεξάρτητα απ' την ομιλούσα σχέση με τον άλλο¹⁰. Εννοιολογικές διακρίσεις, όχι μόνο πολύτιμες για την κατανόηση της νευρωτικής δομής, αλλά και αναπόσπαστα δεμένες με τον τύπο σχέσης του νευρωτικού με το σύμπτωμά του και με την προβληματική του τοποθέτηση μπροστά στην επιθυμία του και στην επιθυμία του Άλλου.

Εάν ο Freud αποπειράθηκε να αναλύσει το νευρωτικό σύμπτωμα, δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι αυτό προϋπέθετε ότι το σύμπτωμα είναι ένα ερώτημα που τίθεται πάνω στο σώμα και μέσα στη σκέψη του υποκειμένου – ένα αίνιγμα που ο νευρωτικός απευθύνει στον αναλυτή (το σύμπτωμα: νεύματα που μένουν ακατάληπτα). Από αυτήν την εμπειρία ξεκινώντας οικοδόμησε την θεωρία του για το όνειρο και γενικώτερα για το σύμπτωμα, για το σχηματισμό του ασυνειδήτου όπου το απωθημένο επιστρέφει. Εκεί το σύμπτωμα που αφήνει ανικανοποίητο το άτομο αποκαλύπτεται πως κρύβει μια Άλλη ικανοποίηση, μια ασυνείδητη απόλαυση που το Εγώ βιώνει οδυνηρά. Η διάκριση λοιπόν της πρωτογενούς απ' τη δευτερογενή διαδικασία, όπως κι η ανάλυση του ονείρου σαν πραγμάτωσης και «νοήμανσης» (signification) της ασυνείδητης ευχής, έγιναν θεμελιώδεις έννοιες μιας ωρισμένης πράξης σαν απάντηση στο ερώτημα του νευρωτικού, κάποιου που τον δυσκολεύουν οι ίδιες του οι επιθυμίες και που δεν θάβει τις συγκρούσεις του όπως θα τόθελαν τα «κατά συνθήκην ψεύδη». Αποτυχημένη απώθηση, αυτό ακριβώς σημαίνει¹¹.

Πρέπει λοιπόν να επισημάνω και να υπογραμμίσω μερικές από τις δυσκολίες που αναγκαστικά συναντά μια θεωρία η οποία αναπτύχθηκε πάνω στο έδαφος της ψυχανάλυσης των νευρώσεων, όταν βρίσκεται αντιμέτωπη με το ερώτημα που τίθεται σ' αυτήν από την τρέλα. Δοκιμασία μεστή νοήματος και θα διευκρινήσω το γιατί.

Ακραίο όριο της γνώσης, η τρέλα είναι για μας ερωτηματικό στον ίδιο βαθμό με τον θάνατο και την απόλαυση (jouissance). Αν

είναι αλήθεια (καθώς ο Freud το δείχνει μέσα σ' ολόκληρο το έργο του), ότι η σχέση του υποκειμένου με την γνώση ως θεμέλιου της ταύτισής του φέρεται και από μίαν ασυνείδητη γνώση, άγνωστη στον εαυτό της, στο χώρο της οποίας «οφείλω να προσέλθω»¹², τότε η σχέση αυτή παραμένει η μόνη οδός που μου προσφέρεται για να αποκτήσουν νόημα ο θάνατος και η επανάληψη της απόλαυσης. Το πρόβλημα της τρέλας αφορά ακριβώς αυτό το νόημα και την πιθανή απώλειά του. Πάντα πιθανή. Η σύνδεση ταυτίζοντος και ταυτιζομένου (σημαίνοντος και σημαινομένου), όπου το υποκείμενο βρίσκει την ταύτισή του σαν φορέας μιας σημαίνουσας τάξης –που το ξεπερνά σαν άτομο δίνοντας ωρισμένη θέση κι ερμηνεία στις εμπειρίες του και στα βιώματά του–, προϋποθέτει την συναίνεση εκ μέρους του σε συμβολικά ερείσματα που το πλασιώνουν. Μιά παρόμοια συναίνεση δεν είναι διόλου αυτόματη μήτε αυτονόητη. Πέρα απ' αυτά που το πλασιώνουν, «εμμένει» ένα άλλο είδος γνώσης, ένα σύστημα αναπαράστασης που καμιά αναλυτική εμπειρία δεν μπορεί ποτέ να εξαντλήσει, ούτε να διαγράψει απ' τον χάρτη της ψυχής. Γι' αυτό η τρέλα της γνώσης και η γνώση της τρέλας είναι ίσως ένα και το αυτό. Κάτι γνώριζε ο Hegel όταν τελειώνοντας τη «Φαινομενολογία του πνεύματος» με το κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Απόλυτη γνώση» (absolute Wissen) ομολογούσε ότι είχε αισθανθεί τον ίλιγγο του παραληρήματος. Και ο πολιτισμός μας θα θυμάται ακόμη με φρίκη ότι ο Nietzsche πλησιάζοντας την κρίση που στο Τουρίνο έμελλε να τον κάνει οριστικά τρελό (ήταν το Φθινόπωρο του 1888) διεκήρυξε πως ήταν ο ίδιος η αλήθεια¹³. Η αλήθεια... Μα πως μπορεί να την κάνει ν' ακουστεί αν δεν μιλήσει για άλλα πράγματα; Επερωτώμενος από την τρέλα, ο άνθρωπος ερωτά ταυτόχρονα το σώμα, το χρόνο, το θάνατο και την απόλαυση, αναζητώντας μια γνώση για τον ίδιο του τον εαυτό. Το να υπάρχει κάτι δίχως λόγο είναι για το υποκείμενο πρόκληση και σκάνδαλο. Η απάντηση στην πρόκληση έχει σήμερα δοθεί μ' ένα ιδεολογικό σύστημα λόγου που η Δύση επέβαλε στον κόσμο. Ο M. Foucault ακολούθησε τα νήματα και τις περιπέτειες του, εκθέτοντας τα σχήματα μιας πολύπλοκης μα αυστηρά δεμένης ιστορίας.

Το διάβημά μας δεν έχει στόχο την ανατομία αυτών των απαντήσεων, αλλά τον προβληματισμό πάνω στη σχέση της ψύχωσης με το ασυνείδητο.

Το ασυνείδητο: χώρος φαντασιακής αναπαράστασης όπου δεσπόζει η επιθυμία του Άλλου, εγγραφή πάνω στο σώμα, ιερογλυφικά χνάρια που το διαβρώνουν, χνάρια του *Corpus Libidinosus*. Ας αναλογισθούμε τώρα το φόβο που προκαλεί η ψύχωση, ας διερωτηθούμε για τη βαθύτερη αιτία αυτού του φόβου και της απόρριψης στην οποία οδηγεί. Το σώμα σαν πράγμα, σαν καθαρή εκδήλωση μιας πραγματικότητας μη ακόμα συμβολικοποιημένης – ιδού τι έβλεπαν οι έντρομοι και γοητευμένοι κυριακάτικοι επισκέπτες του Bicêtre που περιγράφει ο Pinel¹⁴. Η τρέλα σαν έκφραση του φυσικού, ακατέργαστου σώματος που δεν έχει παρά μόνο κόκαλα και αίμα, και κομμάτια κρέας για να τεμαχισθούν, να πουληθούν ένα προς ένα. Ο ορίζοντας που εδώ ανοίγεται στη σκέψη είναι ο ορίζοντας και το φάσμα της απόλαυσης (*Jouissance*), της οποίας χαλινό αποτελεί για τον καθένα μας η αρχή της ηδονής, της απαγορευμένης εκείνης απόλαυσης και «γνώσης» του σώματος που αντιστοιχεί σ' ένα τύπο αναπαράστασης της ψυχής διά παντός απλησίαστο απ' το υποκείμενο (*Je*) επί ποινή ολοκληρωτικής καταστροφής και αποϋποκειμενικοποίησης. Σε τι κίνδυνο λοιπόν εκτίθεται το υποκείμενο όταν στη σκηνή του πραγματικού δεν μπορεί να προβληθεί μια ερμηνεία που να δίνει όνομα στην εμπειρία του, αιτία στο βίωμά του; Τι γίνεται το ασυνείδητο όταν πραγματικότητα και αναπαράσταση συμπίπτουν και ακυρώνεται ο χωρισμός του, αποκαλύπτοντας ένα χώρο ταυτότητας οργάνων του σώματος και «οργάνων» του κόσμου; Η ιδιομορφία της ψυχωτικής παραίσθησης, η ανήκουστη έντασή της, οφείλονται ακριβώς στην αίσθηση αυτού του κινδύνου, από αυτόν προστατεύουν -ύστατο φρούριο- το υποκείμενο.

Γνωρίζουμε πως η απώθηση, διαχωριστικό φράγμα ανάμεσα σε δύο εντελώς διαφορετικά ψυχικά συστήματα, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο πάνω στον οποίο στηρίζεται ολάκερο το θεωρητικό και τεχνικό οικοδόμημα της ψυχανάλυσης. Το ασυνείδητο θεωρήθηκε πάντα απ' τον Freud σαν ένα πρωτογενές σύστημα αναπαράστασης,

σε αντίθεση με την δευτερογενή διαδικασία του προσυνειδητού-συνειδητού. Τη διάκριση αυτή μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς δεν αρμόζει πιστεύω, να την δεχθούμε ουσιαστικά πάνω σε μια γενετική προοπτική: η πρωτογένεια των ασυνείδητων διαδικασιών πρέπει κυρίως να εννοηθεί με την έννοια της από λογική άποψη πρωταρχικότητάς τους. Το φροϋδικό ασυνείδητο είναι μια έννοια επινοημένη για να εξηγήσει τα φαινόμενα που ζει το υποκείμενο, πάνω στα χνάρια της συγκρότησής του, καθώς λέγει ο Lacan¹⁵. Ας μην μας αντιταχθεί ότι ο Freud υπογραμμίζει κάπου πως το ασυνείδητο αγνοεί τους νόμους της λογικής, γιατί τι άλλο σημαίνει αυτό παρά ότι οφείλουμε να κατασκευάσουμε τη λογική του; Η ανάγνωση της θεμελιώδους εκείνης τριλογίας η οποία περιλαμβάνει την «Ερμηνεία των Ονείρων», «Το χωρατό (Der Witz) και η σχέση του με το Ασυνείδητο», και την «Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής» αρκεί για να πειστεί κανείς πως το ασυνείδητο διέπεται από μια δομή, συνεπώς μια λογική, αν και απόλυτα διαφορετική μ' εκείνην που απ' την εποχή του Αριστοτέλη είχε επικρατήσει στη δυτική παράδοση. Το φροϋδικό κείμενο για τον Schreber είναι, από αυτή την άποψη, καίριο κι αποκαλυπτικό. Πιστεύω πράγματι πως η αποφασιστική σημασία του γραπτού αυτού συνίσταται πριν απ' όλα στο γεγονός ότι εισάγει το υποκείμενο ξεκινώντας απ' τη λογική του ασυνειδήτου, αναγνωρίζοντας στον τρελό την εξουσία εκείνη ανακατασκευής για την οποία μαρτυρεί το παραλήρημα και που είναι απάντηση και όχι μηχανική συνέπεια «ασυνείδητων» λειτουργιών. Το πρόβλημα της ψύχωσης δεν έχει βέβαια λυθεί: έχει επιβαρυνθεί, θα έλεγα, με την σειρά των ερωτημάτων που βοηθούν τον Freud να δια φωτίσει την αξία των κατηγοριών που κατασκεύασε για άλλα αντικείμενα (για την νεύρωση), δίχως διόλου όμως ν' αποκρύπτει τις δυσκολίες στις οποίες σκοντάφτει η θεωρητικοποίησή του.

Λόγια για κουφούς, αφού ο Freud χρησιμοποιήθηκε, κι ακόμη χρησιμοποιείται (δεν είναι ο μόνος) με μοναδικό σκοπό την απόκρυψη των δυσκολιών, την άρνηση της ανησυχαστικής επιμονής τους, την αντικατάστασή τους από απαντήσεις μονοσήμαντες και *passee-partout*. Έτσι, η τρέλα ανάγεται συχνά σε ό,τι πιο

«πρωτόγονο», ό,τι πιο άγριο, πιο προ-λογικό, στους απλούς και μάλιστα χονδροειδείς μηχανισμούς του σώματος και της ψυχής, σ' ένα στοιχειώδη και παιδαριώδη συμβολισμό. Το ασυνείδητο και η πρωτογενής διαδικασία παίρνονται για ένα είδος χρονολογικής και κοινωνικής, ψυχολογικής και οργανικής παιδικής ηλικίας του ανθρώπου. «Πόσες αναλογίες μεταξύ της τέχνης κατεύθυνσης των τρελών και της τέχνης διαπαιδαγώγησης των νέων»!, έλεγε ήδη ο Pinel πριν από ενάμισυ αιώνα. Ιδού λοιπόν τα σημαίνοντα και οι «αναλογίες» που οφείλουμε να προσέξουμε. Υφασμένες με πολύ πρωτόγονες φαντασιώσεις, πολύ «αρχαϊκές» (το ασυνείδητο είναι «αρχαϊκό»!) και πολύ ωμές, παιδική ηλικία και τρέλα εκφάνουν έναν και τον αυτό εσωτερικό κόσμο κακών ενστίκτων, διαστροφών και βίας που υποτίθεται πως βιολογικά υποβόσκουν μέσα σε όλους μας. Ενσωματωμένος στα ψυχιατρικά ιδρύματα, ο λόγος αυτός εκφράζει την πεζή και στυγνή πρακτική του ασύλου, την εκτέλεση της παιδαγωγικής του ντρεσσαρίσματος. Η ψυχαναλύτρια S. Daymas, διευθύντρια του Κέντρου Santos-Dumont για ψυχωτικά παιδιά, εκθέτει λαμπρά αυτή την άποψη στο συλλογικό βιβλίο για τα «Νοσοκομεία ημέρας»¹⁶

«Η ιδιομορφία αυτού του Κέντρου είναι ένας τύπος δραστηριοτήτων που απευθύνονται σε παιδιά ο ψυχισμός των οποίων λειτουργεί αποκλειστικά σχεδόν στο επίπεδο της πρωτογενούς διαδικασίας». Μια θεωρητική φροϋδική έννοια βιάζεται και παραμορφώνεται εδώ, μέσα στο ιδεολογικό πλέγμα του ψυχιατρικού θεσμού. Ο βιασμός αυτός δεν είναι αθώος. Ο χώρος και η στιγμή όπου ο Freud έβλεπε και περίμενε το φανέρωμα του ασυνειδήτου σε μιαν έκπληξη – όπως έχει τόσες και τόσες φορές υπογραμμίσει: στα χάσματα και τους δισταγμούς, στις «παραφωνίες» της μιλιάς–, υποκαθίστανται από ένα τρόπο ύπαρξης του οποίου τα «τρελά» παιδιά υποτίθεται πως είναι η ενσάρκωση, η παρουσία με σάρκα και οστά, και που το ίδρυμα υπό το αποστολικό άλλοθι του προορισμού θέτει σκοπό του να υποδεχτεί στους κόλπους του και να κρατήσει για τον εαυτό του ή να απορρίψει (κρατώ = απορρίπτω, για το ασυνείδητο). «Πρόκειται πράγματι για παιδιά βαρειά ψυχωτικά που εκφράζουν την φαντασιακή ζωή τους ωμά και δίχως συστολή, ώστε, η

ζωγραφική έχει σκοπό να τους δώσει ένα στήριγμα, μιαν επαφή με την πραγματικότητα, χρησιμοποιώντας αντίγραφα πραγματικών αντικειμένων, την τροφή των γευμάτων λόγου χάρη, μ' έναν ενήλικα που σχεδιάζει μαζί τους...». Το κείμενο αυτό, του οποίου παρέθεσα αποσπάσματα, κι όπου μια σειρά από ψυχαναλυτικές έννοιες – ασυνείδητο, «πραγματικότητα», πιο πέρα μετουσίωση – υφίστανται πλήρη σημασιολογική παραμόρφωση, δείχνει το λόγο για τον οποίο η θεωρία καλείται και διαστρέφεται σ' αυτόν τον χώρο, για την θεσμοποίηση δηλαδή της λογοκρισίας και της οργανωμένης απόκρυψης της αλήθειας της επιθυμίας. Πραγματικότητα, εδώ, δεν υπάρχει άλλη έξω από εκείνην που μετράει για το ίδρυμα: η παιδαγωγική πραγματικότητα. Το ότι ο Freud ομιλεί για «ψυχική πραγματικότητα» δεν φαίνεται ν' ανησυχεί κανέναν. Στο τέλος του έργου του (Abriss der Psycho-analyse, 1938, G.W. 17, S. 23) τονίζει – εννοώντας ολοκάθαρα εδώ την «εξωτερική» πραγματικότητα – ότι η πραγματικότητα θα μείνει άγνωστη για πάντα. Ωστόσο, κανείς δεν θέλει να δει τι πρόβλημα δημιουργεί ένας παρόμοιος ισχυρισμός. Και κάτι ακόμη: το 1924, σ' ένα κοφτό άρθρο λίγων σελίδων, ο Freud εντοπίζει την προσοχή στο γεγονός ότι το ερώτημα δεν είναι η απώλεια της πραγματικότητας, αλλά το νόημα και η προέλευση του τι υποκαθίσταται σ' αυτήν: φαντασίωση ή παραίσθηση¹⁷. Λέγεται και γράφεται πως ο τρελός έχει χάσει την επαφή με τα αντικείμενα, σάμπως να σκόνταφτε στα δέντρα ή να προσπαθούσε να περάσει μέσα από τους τοίχους. Εντούτοις, η «ανυπόφορη» πραγματικότητα την οποία εγκαταλείπει ο νευρωτικός ή ο ψυχωτικός (ο καθείς με τον τρόπο του) αδυνατώντας να την επενδύσει, δεν είναι δοσμένη αυτοπρόσωπα μήτε προσφέρεται σαν θέαμα, είναι επιθυμίες, σκέψεις των άλλων, κοινωνικές σχέσεις που συναινούν, αρνούνται ή απαιτούν τις επενδύσεις μας. Ποιος δεν αντιλαμβάνεται ότι δεν κερδίζουμε παρά ασάφεια θεωρώντας την εμπειρία της ψύχωσης, ακόμη και του παιδικού αυτισμού, σαν αποδιοργάνωση της σχέσης με την πραγματικότητα, μαζική επαναστροφή ή προσήλωση στην πρωτογενή διαδικασία; Ο αυτισμός αντίθετα, λέγει ο Winnicott, είναι μια «υπέρτατα εξεζητημένη» (Highly sophisticated) αμυντική οργάνωση, με στόχο να κάνει άτρωτο το

υποκείμενο¹⁸.

Και είναι βέβαια αλήθεια ότι οι ίδιες οι διατυπώσεις του Freud μπορεί εύκολα καμιά φορά να παραπλανήσουν· γιατί πρωτογενές – επιμένω – δεν σημαίνει πρώτο. Ωστε υπάρχει μέσα στην ιδεολογική χρήση του φροϋδικού λόγου ένα ένοχο ολίσθημα, μια στάση κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στον κόσμο και στον ψυχικό του κόσμο που μια από τις λειτουργίες της είναι να δικαιώνει την καταδίκη του τρελού σαν υπανθρώπου. Σάμπως το νήπιο και ο ψυχωτικός να μην έχουν σχέση με την πραγματικότητα, αλλά μόνον ο ενήλικας και υποτιθέμενος υγιής.¹⁹

Για να πραγματευθούμε λοιπόν σε σωστή βάση την σχέση της ψύχωσης με το ασυνείδητο οφείλουμε πριν απ' όλα να έχουμε καθαρίσει την σκέψη μας απ' την περιβάλλουσα ψυχολογική ιδεολογία. Η ψυχανάλυση σαν ιδεολογία μπορεί κάποτε να έχει «θεραπευτικά» αποτελέσματα –πρόσκαιρα και σαθρά–, κλινικές βελτιώσεις όπως κάθε ψυχοθεραπεία στις αρχές της, χάρις στον κώδικα που εγκαθίσταται με σημεία αναγνώρισης μεταξύ του ψυχωτικού και του θεραπευτή του (σε τελευταία ανάλυση χάρις στην υποβολή).

Πέραν αυτού όμως, υπάρχει το ερώτημα που μας θέτει ο ψυχωτικός όταν δείχνεται ανίκανος να σταθεί σαν υποκείμενο, να εκφραστεί αναλλοτρίωτος, ποτέ απόλυτα ταυτόσημος με τα σημαίνοντα που τον αφορούν. Αντιμέτωπος με την ετερότητα της επιθυμίας του Άλλου, θα αισθανθεί υπό απειλήν. Ο νευρωτικός, κι όταν ακόμη κωφεύει στο νόημα της μιλιάς του, διακρίνει ωστόσο πως το αντικείμενο που του λείπει δεν ταυτίζεται με το αντικείμενο επιθυμίας του αναλυτή, γιατί ακριβώς το άγνωστο της επιθυμίας αυτής είναι που τον νοιάζει, άγνωστο αφού βρίσκεται έξω απ' το χώρο των δικών του ναρκισσιστικών αξιών. Πρόταση μη αποδεκτή απ' τον ψυχωτικό: μόλις δοθεί σε μια προνομιούχα σχέση, κάθε αντικείμενο εντοπισμένο στο πεδίο του Άλλου οφείλει να λειτουργεί σ' ένα κλειστό δίκτυο, ναρκισσιστικά επενδυμένο. Και στην παραληρηματική μιλιά, ο Άλλος σαν άγνωστος αποκλείεται ριζικά, το υποκείμενο μιλιέται, ό,τι το αφορά λέγεται

από μια «σκιά» άλλου, όπως λέει ο Schreber.

Ο ψυχωτικός έχει συνείδηση φαινομένων που σ' εμάς φαίνονται ίσως ότι χρειάζονται ανάλυση.²⁰

Ο νευρωτικός προσπαθεί να αποδείξει πως οι παραξενιές της μιλιάς του και της συμπεριφοράς του είναι λογικές. Ο ψυχωτικός μπορεί άνετα να «καταλάβει» πως κάθε λόγος και κάθε πράξη έχουν κάποιο συμβολικό νόημα, μα το νόημα αυτό δεν είναι σαφές παρά μόνο για τον ίδιο. Ωστε όλα δίνουν την εντύπωση πως έχουν συμβολικό υπόβαθρο, κι ωστόσο το υποκείμενο δείχνεται ανίκανο για μια αληθινή, δημιουργική συμβολική λειτουργία.

Το σύμβολο εκπροσωπεί μια απόκρυφη (ασυνείδητη) σημασία, δεν ταυτίζεται μ' αυτήν, δεν είναι το πράγμα που εκπροσωπεί. Στην ψύχωση, τα σύμβολα, οι λέξεις, τα σημαίνοντα μοιάζουν να ισοδυναμούν με τ' αντικείμενα, γίνονται αισθητά σαν συγκεκριμένα αντικείμενα, πραγματικά. Στην Αυτοβιογραφία του Schreber αίφνης κάθε λέξη σημαίνει ακριβώς αυτό που λέγει, δεν υπάρχει η παραμικρή μεταφορά κι όταν ο Schreber μιλά για τα «θαυμαστά πουλιά του ουρανού» εννοεί όντως τα πουλιά, εκεί που ο Freud διαβλέπει τα κορίτσια της εποχής του.

Εκεί ακριβώς, και όταν εξαφανίζεται η λειτουργία της μεταφοράς (ταύτισης σημαινόντων με αποτέλεσμα την δημιουργία νοήματος) την θέση της παίρνει η παραίσθηση, και οι δύο όροι της μεταφοράς φαίνονται πλέον να έχουν τον ίδιο βαθμό πραγματικότητας. Όπως γράφει ο John Middleton Murry²¹: «Η έρευνα της μεταφοράς δεν μπορεί να πάει πολύ μακριά χωρίς η ύπαρξή μας να περάσει τα όρια της τρέλας». Και ο Rimbaud, εγκαταλείποντας την ποίηση, γράφει στην αδελφή του Isabelle: «Δεν μπορούσα να συνεχίσω , θα τρελαινόμουν...»

Οι παραισθήσεις δεν είναι ποιητικές μεταφορές, μήτε αναπαραστάσεις, είναι αναπαραγωγές αντικειμένων αυτών καθεαυτών, της φωνής αίφνης, ερωτομανιακού, αποκρουστικού και συνάμα παντοδύναμου αντικειμένου.

Σε δύο εξαιρετικά πυκνά κείμενα της «Μεταψυχολογίας» του (1915), «Το Ασυνείδητο» και το «Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα στη θεωρία του ονείρου», ο Freud οδηγείται στο εξής ερώτημα: η διαδικασία που ονομάζουμε απώθηση έχει τίποτε το κοινό στην ψύχωση με την απώθηση που παρατηρούμε στις νευρώσεις; Ο Freud παραθέτει ενδεικτικά την περίπτωση ενός ασθενούς που διατεινότανε πως το πρόσωπό του είχε αποστήματα και βαθιές τρύπες που κοιτούσε όλος ο κόσμος. Τις τρύπες τις δημιουργούσε ο ίδιος με το χέρι του, παίζοντας με τα σπυριά του. Αν αυτός ο ασθενής εξέφραζε το σύμπλεγμα ευνουχισμού του πάνω στην επιδερμίδα του, η έκφραση: μια τρύπα είναι μια τρύπα, ίσχυε επί λέξει. Θυμόμαστε τι γράφει σχετικά, η Ruth Mack Brunswick, ψυχαναλυτής του γνωστού ως «ανθρώπου-με-τους-λύκους»: «Στο δρόμο κοιτούσε τον εαυτό του σ' όλες τις βιτρίνες: Είχε ένα καθρεφτάκι τσέπης που κάθε πέντε λεπτά έβγαζε για να κοιταχτεί. Εξέταζε τους πόρους για να δει αν άνοιγαν, για ν' αντιληφθεί, κατά κάποιο τρόπο, την τρύπα ενόσω αναπτυσσότανε»²². Τι άλλο δείχνουν ο καθρέφτης και το βλέμμα του άλλου στον «άνθρωπο-με-τους-λύκους» παρά τον εαυτό του στο χώρο του ευνουχισμού, εικόνα που δεν μπορεί παρά να θέλει ν' αποφύγει;²³ «Ένας υστερικός, σχολιάζει ο Freud, δύσκολα θα εκλάβει μια κοιλότητα τόσο μικρή όπως ένας πόρος του δέρματος για σύμβολο του γυναικείου γεννητικού οργάνου».²⁴

Άλλο κλινικό παράδειγμα (που το οφείλω στον Serge Leclair): κάποιος ψυχωτικός, απ' τη μέρα που άκουσε την έκφραση: «πνίγεσαι σ' ένα ποτήρι νερό», αρνιέται να πιεί νερό σε ποτήρι για να μη πνιγεί.

Η μιλιάνη της ψύχωσης είναι γεμάτη από τέτοιου είδους grotesque ή εξεζητημένα παραδείγματα, όπως κι η σουρρεαλιστική γραφή. Και στις δύο περιπτώσεις, όπου υπάρχουν «επικοινωνούντα δοχεία» (Les vases communicants, ο τίτλος είναι του Breton), δεν μπορεί, εξ ορισμού, να υπάρξει μεταφορά. Ερώτημα: αυτό ακριβώς δεν πραγματοποίησε ο σουρρεαλισμός, τέχνη όχι της μεταφοράς, αλλά της συνάντησης, σάμπως η πληθώρα των λεκτικών

εικόνων να έσπαγε τη μεταφορική διάσταση, να μετέτρεπε τη μεταφορά η οποία είναι απώλεια, μεταμόρφωση, σε μετονυμία, σύνδεσμο, εξίσωση;...

Απουσία λοιπόν της μεταφορικής διάστασης στη ψύχωση, και όμως γλωσσικές σχέσεις κι ένα σημαίνον σύνολο που περιέχει τα ίδια στοιχεία με το ασυνείδητο του νευρωτικού· αλλοίμονο: κανένα τους δεν εξασφαλίζει την συμβολική επικέντρωση του συνόλου, πράγμα που ισοδυναμεί μ' ένα είδος απουσίας του ασυνειδήτου.

Ο Freud υπογραμμίζει ότι στη σχιζοφρένεια οι λέξεις ακολουθούν την ίδια διαδικασία με την οποία στο όνειρο οι λανθάνουσες σκέψεις μεταμορφώνονται σε εικόνες, ψυχική διαδικασία που ονόμασε πρωτογενή· στο σημείο αυτό όμως ακριβώς φαίνεται η αποφασιστική διαφορά ανάμεσα στην εργασία του ονείρου και στη σχιζοφρένεια: «Σ' αυτήν, οι ίδιες οι λέξεις με τις όποιες είχε εκφραστεί η προσυνειδητή σκέψη, γίνονται αντικείμενο διεργασίας απ' την πρωτογενή διαδικασία· στο όνειρο, δεν είναι οι λέξεις, αλλά οι αναπαραστάσεις πραγμάτων στις οποίες οι λέξεις έχουν αναχθεί. Το όνειρο γνωρίζει μια τοπογραφική επαναστροφή (regression), πράγμα που δεν συμβαίνει στη σχιζοφρένεια· στο όνειρο η κυκλοφορία είναι ελεύθερη μεταξύ (προσυνειδητών) λεκτικών επενδύσεων και (ασυνειδητών) επενδύσεων πραγμάτων· χαρακτηριστικό της σχιζοφρένειας είναι πως έχει διακοπεί αυτή η κυκλοφορία. Οι ερμηνείες ονείρων που κάνουμε στην ψυχαναλυτική πρακτική χαλαρώνουν ακριβώς την αίσθησή μας αυτής της διαφοράς»²⁵.

Θυμίζω εδώ ότι η διάκριση μεταξύ λεκτικών αναπαραστάσεων (Wortvorstellungen) και αναπαραστάσεων πραγμάτων (Sachvorstellungen) έχει για τον Freud μια τοπογραφική κυρίως σημασία. Πρόκειται για δυο σειρές σημαινόντων²⁶, εκ των οποίων η πρώτη αντιστοιχεί στο συνειδητό-προσυνειδητό σύστημα, και η δεύτερη στο ασυνείδητο. «Η συνειδητή αναπαράσταση περιλαμβάνει την αναπαράσταση πράγματος συν την λεκτική αναπαράσταση που της αντιστοιχεί, ενώ η ασυνείδητη αναπαράσταση είναι μόνο η αναπαράσταση πράγματος». Ωστόσο, όχι μόνο η αντιστοιχία δεν

είναι ισοδυναμία, αλλά και η αναπαράσταση πραγμάτων δεν είναι αναπαραγωγή, εκτύπωμα, αντανάκλαση αντικειμένων· είναι δημιουργία, παραγωγή της απουσίας τους με σημαίνοντα (οπτικά, ηχητικά, φωνητικά, κιναισθητικά κ.ά) που σημαίνουν το υποκείμενο όπως αυτοσκηνοθετείται μέσα στην ασυνείδητη φαντασίωση, διασκορπισμένο σ' όλες τις γωνιές της, καθαρή συνέπεια της επιθυμίας του Άλλου. Ακόμα και η εικόνα είναι απουσία, υποκατάστατο του χαμένου αντικειμένου· η πιθανή ομοιότητα δεν είναι αποτέλεσμα μιας σύγκρισης της εικόνας με το πρωτότυπο, αλλά η ίδια η κίνηση που δημιουργεί την εικόνα σαν ομοίωμα, σαν εικόνα.

Στο μέτρο που η ακουστική αντίληψη, η φωνή, γίνεται για το υποκείμενο όλο και λιγώτερη ηχητική, δηλαδή όλο και περισσότερο φορέας νοήματος, αρχίζει να λειτουργεί η προσυνειδητή διαδικασία όπου εγγράφεται η γλώσσα έτσι όπως όλοι μας την ξέρουμε. Στον κλινικό πίνακα της σχιζοφρένειας οι ηχητικές αυτές εκπομπές είναι προσπάθειες επανεπένδυσης του κόσμου των αντικειμένων. «Η επανεπένδυση της λεκτικής αναπαράστασης αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια θεραπείας... για τον σχιζοφρενή... οι προσπάθειές του τείνουν να ξαναβρούν το χαμένο αντικείμενο». Οι λέξεις μετατρέπονται τώρα σε «φωνές», σε εικόνες ακινητοποιημένες και η ομοιότητα μ' ένα πιθανό αντικείμενο αναφοράς υποβάλλεται ακατανίκητα – πρόκειται για λέξεις συντριμμένες.

Για το υποκείμενο που παραληρεί, αλλ' ίσως και για το υποκείμενο γενικώτερα σε μια πρώτη φάση της συγκρότησής του, το αναπαριστώμενο πράγμα είναι απόλυτα ταυτόσημο με το πραγματικό, εδώθε απ' οποιαδήποτε δοκιμή πραγματικότητας, είναι το πραγματικό, η σκέψη δεν μπορεί να νοηθεί σαν καθαρή επινόηση, η σκέψη εξαρτιέται απ' τη δράση του «πραγματικού» αντικειμένου, σημαίνοντος της επιθυμίας του Άλλου. Η παραίσθηση βαραίνει σαν βεβαιότητα της οποίας η πραγμάτωση θυμίζει την ενορατική πληρότητα, ευχή του φιλοσόφου²⁷.

Για τον Husserl, σκοπός της γνώσης είναι, όχι η αναπαράσταση

(Vergegenwärtigung), αλλ' η παρουσίαση με πληρότητα αυτού τούτου του αντικειμένου της γνώσης. Αλήθεια είναι η ταυτότητα του πράγματος με την σκέψη, του δεδομένου με το σκοπευόμενο. Όταν, για τον Husserl, το αντικείμενο δίνεται σε πρωταρχική παροχή κι όχι σε διανοητική παράσταση, όταν δίνεται σε αυτοπρόσωπη παρουσία, στο βίωμα εμφανίζεται αυτό τούτο, όχι πλέον φανταστικά είδωλά του. Η συνείδηση που δημιουργείται τότε μιας ολοκληρωμένης ενάργειας είναι η αλήθεια, η γνώση.

Ερωτάται όμως: η ιδέα μιας τέτοιας αυτο-παροχής του ιδεατού όντος ([wesenschau](#)) που αναζητά ο Husserl δεν είναι εκείνη που συναντάμε στην εμπειρία της παραίσθησης, όταν ο ψυχωτικός ακούει τις φωνές που τον καταδιώκουν και που ο ίδιος αθέλητα προσφέρει, που σιωπηλά αρθρώνονται στο λαρύγγι του; Ο φιλόσοφος αναζητά την αυτοπαροχή του όντος, για τον ψυχωτικό το βάρος αλήθειας της παραίσθησης επιβάλλεται αυτοστιγμεί, βιώνεται πέρα από κάθε κοινή εκτίμηση ή αμφισβήτηση.

Στη μυθική αυτή «πρώτη» φάση της ψυχικής οργάνωσης, το πραγματικό εικονογραφείται σύμφωνα με τον τρόπο σκηνοθεσίας που ισχύει για το ασυνείδητο, υπάρχει σύμπτωση της φαντασιακής ερμηνείας της επιθυμίας του Άλλου με την παρουσίασή της πάνω στη σκηνή της πραγματικότητας. «Στην αρχή η ύπαρξη της αναπαράστασης είναι εγγύηση της πραγματικότητας του αναπαριστωμένου»²⁸. Το πραγματικό αντικείμενο, σημαίνον του Άλλου (της μητρικής επιθυμίας) χορηγεί στο υποκείμενο ό,τι αυτό το τελευταίο έχει την δυνατότητα να ενδοβάλλει. Η ψυχαναλυτική φαινομενολογία αποκαλύπτει μιαν εικόνα του μαστού ή οποιουδήποτε υποκατάστατού του, σαν οργάνου που πλακώνει το στήθος της μητέρας, αλλ' αποτελεί μέρος του ίδιου του βρέφους. Το ίδιο αντικείμενο παρουσιάζεται σαν μαστός απ' τη μεριά του Άλλου, σαν ισοδύναμο μ' ένα τμήμα του εαυτού του απ' τη μεριά του υποκειμένου. Μ' αυτή την έννοια, η ενδοβολή σημαίνει άρνηση της ετερότητας του αντικειμένου, αφού αυτό εικονογραφείται αλλά σαν τμήμα του ίδιου σώματος. «Είμαι ο μαστός»²⁹ : να πώς βιώνεται η πρωτογενής ταύτιση. Για το υποκείμενο, το να ενδοβάλλει τον μαστό σημαίνει πως γίνεται

στόμα για να τον δεχθεί, μερικό αντικείμενο, γαλακτώδης ροή και τομή συνάμα της ροής. Αλλά στον χώρο του πραγματικού Άλλου, τα αντικείμενα εμφανίζονται προοδευτικά ασύμφωνα με την εικόνα της ενδοβολής τους. Εκεί που υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε κάτι που το αντικείμενο προσφέρει μια κάποια στιγμή από τον εαυτό του, και σ' ένα άλλο κάτι που προσέφερε στο παρελθόν, αρχίζει να υπάρχει και διάλυση της αρχικής ψευδαίσθησης, δυνατότητα για το υποκείμενο να γίνει ικανό ν' αποδεχθεί και να θελήσει το ίδιο τον αποχωρισμό, τον αποθηλασμό.

Διευκρινίζω ότι η μεταψυχολογική αυτή υπόθεση, την οποία δανείζομαι απ' την P. Aulagnier³⁰, δεν αφορά την ψύχωση παρά στο μέτρο που το Εγώ του ψυχωτικού αμύνεται ενάντια στην εισβολή του ψυχικού του χώρου απ' τον τύπο αναπαράστασης τον οποίο περιέγραψα. Υπόθεση που υιοθετώ προσωρινά, πιστεύοντας πως επιβεβαιώνεται απ' την αναλυτική εμπειρία, αλλά που θα παραπλανούσε εάν συνεπέθετε μια θεωρία που να περιορίζει σε δύο, και μόνον δύο, τους ψυχικούς χώρους, την εξωτερική πραγματικότητα και την «ψυχική» πραγματικότητα. Οι σχέσεις ανάμεσα στο εξωτερικό αντικείμενο και στο εσωτερικό αντικείμενο ενδοβολής είναι σίγουρα πολυπλοκότερες απ' ό,τι αφήνει να διαφανεί το πιο πάνω σχήμα. Κι έπειτα, κάθε εξουσία παράγει ασταμάτητα μια δυαδική ιδεολογία· η αμερικανική ψυχαναλυτική ιδεολογία θεωρεί την ψυχική υγεία προσαρμογή στη πραγματικότητα, προσαρμογή όμως που μπορεί να είναι ρομποτοποίηση και καταστροφή κάθε δημιουργικότητας. Για να μπορέσει η επιθυμία ν' αποσπασθεί απ' την υποταγή της στον πραγματικό Άλλο (η θέση του οποίου πρωταρχικά κατέχεται απ' τη μητέρα), για να μπορέσει το υποκείμενο ν' απελευθερωθεί απ' την πρώτη αλλοτρίωσή του, υπάρχει ζωτική ανάγκη να δημιουργηθεί συμβολικά μέσα στη ψυχή ένας τρίτος χώρος, ο χώρος της ελεύθερης φαντασίας και του παιχνιδιού (Winnicott). Όταν ο ψυχωτικός χάνει σε μεγάλο βαθμό την μάχη για μια τέτοια απελευθέρωση, αυτό σημαίνει πως η συγκρότηση του ασυνειδήτου σε μιαν Άλλη σκηνή χάνεται κι αυτή. Διαισθανόμαστε ότι τα άσυλα είναι τα υποκατάστατα (με χειρουργική πρόθεση κατά κάποιο τρόπο) της Άλλης αυτής σκηνής, απομονώνοντας κάτι που

δεν μπόρεσε να βρει το δικό του ψυχικό πεδίο έκφρασης.

Ο νευρωτικός μπορεί, όταν έρθει η στιγμή – όχι βέβαια στη πρώτη μήτε στη δέκατη ψυχαναλυτική συνέντευξη, – να συμμετάσχει στην αναλυτική κατασκευή και των πιο αρχέγονων αναπαραστάσεών του, μεταμορφώνοντάς τες ριζικά με μιά μεταφορική διαδικασία που είναι δημιουργία και όχι απλή ανακατασκευή σημασιών και ταυτισιακών ερεισμάτων. Για τον θεραπευτή του ψυχωτικού, το πρόβλημα οφείλει να είναι η στοχαστική εξερεύνηση και οικοδόμηση των προϋποθέσεων μιας αυθεντικής ερμηνευτικής δημιουργίας. Η εφαρμογή μιας τεχνολογικής τεχνικής (όπως εκείνης ωρισμένων μορφών του κλαϊνισμού), δηλαδή συστηματικού βομβαρδισμού του ασθενούς με τις ίδιες πάντα, πασίγνωστες πλέον, ερμηνείες των φαντασιακών οραμάτων του, το ταχύτερο το συχνότερο δυνατόν, οδηγεί στην «έκθλιψη» του υποκειμένου, στην επανάληψη της αλλοτρίωσης του³¹.

Ο Balint έχει κάνει την κριτική μιας τέτοιας πρακτικής, και τόσο ο Winnicott όσο και ο Bion, αντιδρώντας στο κλαϊνικό milieu απ' το οποίο εντούτοις προέρχονται (ιδίως ο τελευταίος), έδειξαν τα πλεονεκτήματα μιας μερικής αναστολής των ερμηνειών στη ψυχαναλυτική θεραπεία ασθενών, που δεν παραληρούν αναγκαστικά, αλλά η προβληματική των οποίων είναι πιότερο ψυχωτική παρά νευρωτική³². Σωτήρια αυτοκριτική του Winnicott όταν γράφει: «Νομίζω ότι τώρα ερμηνεύω κυρίως αφήνοντας στον ασθενή να δει τα όρια της δικής μου κατανόησης. Η αρχή μου είναι ότι ο ασθενής και μόνον ο ασθενής έχει τις απαντήσεις...»³³. Η ολοκληρωτική τεχνική του «τα πάντα είναι ερμηνεύσιμα και ερμηνευτέα» δεν είναι άσχετη με τα αδιέξοδα της παράνοιας, με την εκμηδένιση του άρρητου και της προσπάθειας εγκατάστασης ενός οικείου χώρου που χρέος μας είναι, αντίθετα, να σεβαστούμε. Το άρρητο ωστόσο δεν είναι για όλους μας το ίδιο, χρειάζεται χρόνος και λεπτότητα ακοής για να το εντοπίσει κανείς μέσα στο «σύστημα» ενός συγκεκριμένου ατόμου κι ενός συγκεκριμένου ψυχωτικού. Αν στις ψυχώσεις γενικότερα, αυτό αφορά ένα ωρισμένο τομέα του σημασιολογικού

πεδίου και των σχέσεων του ατόμου με τους άλλους, είναι κάτι που αξίζει τον κόπο να ερευνηθεί. Πέραν αυτού, πέρα απ' τις θεωρητικές βάσεις πάνω στις οποίες ένας αναλυτής στηρίζει την κλινική πρακτική του³⁴, στο μέτρο ίσως που αναζητούμε τον ψυχωτικό σαν άγνωστο στον ίδιο του τον εαυτό, σαν μη εγκλείσιμο στα πλαίσια μιας στενά δυαδικής μετάθεσης, σαν υποκείμενο που έχει να πει κάτι δικό του, στο μέτρο αυτό μπορούμε να τον βοηθήσουμε να βρει τον δρόμο ν' ανακαλύψει την αναλλοτρίωτη ύπαρξή του, ικανή να φανταστεί, να σκεφτεί ελεύθερα και, γιατί όχι, να κρύψει τις σκέψεις της ή να (μας) εξαπατήσει.

Σημειώσεις

1. – Η μελέτη αυτή, γραμμένη το 1974 γαλλικά, οφείλει την ύπαρξή της στα θεωρητικά ερωτήματα που μου προκάλεσε η πρώτη κλινική (όχι βέβαια ψυχαναλυτική) συνάντησή μου με την ψυχωτική μιλιά στο πλαίσιο δύο παρισινών ψυχιατρικών νοσοκομείων, του νοσοκομείου ημέρας για παιδιά Santos-Dumont και του ψυχιατρικού τμήματος του νοσοκομείου του Aulnay-Sous-Bois. Βρισκόμουν τότε στον τέταρτο χρόνο της ανάλυσής μου με την Susanne Merleau-Ponty, και πρόβλημά μου δεν ήταν πια τα συμπτώματα ή οι φαντασιώσεις μου αλλά το πρόβλημα είναι και ταυτότητας. «Ψυχωτικός πυρήνας» όπως λένε σήμερα οι ψυχαναλυτές, συναντώντας τον μέσα σε οποιαδήποτε ανάλυση, ή μάλλον αντιμετώπιση ενός κινδύνου που κάθε υποκείμενο έχει κάποτε βιώσει και κάθε αναλυόμενος αναγκάζεται, απ' την αναλυτική μυθολογία, να διασχίσει και να διεργασθεί;

Σήμερα τη μελέτη αυτή σίγουρα δεν θα την έγραφα έτσι όπως τώρα δημοσιεύεται. Οφείλω να υπογραμμίσω ότι δίχως το έργο του Freud και του Lacan και δίχως την διδασκαλία της Piera Aulagnier της οποίας επί πολλά χρόνια παρακολούθησα το σεμινάριο Sainte-Anne, η θεωρητική άρθρωση των σκέψεών μου δεν θα ήταν αυτή που είναι. Προσθέτω ότι «Η βία της ερμηνείας», με

τις τόσο γόνιμες ιδέες της γύρω από την «αρχέγονη διαδικασία και την «πρωτογενή παραληρηματική σκέψη» δεν δημοσιεύτηκε παρά μόνο το 1975.

2.- δεξ Jean Starobinski, *L' Epee d' Ajax (Revue de Métaphysique et de morale, 1968)*

3.- M. Foucault, *Histoire de la folie a l' âge classique* (Plon 1961) Μετάφραση ελληνικά Φ. Αμπαντζοπούλου (εκδ. Ηριδανός).

4.- Για την γέννηση της νεώτερης ψυχιατρικής και την υπόγεια σχέση της με την φροϋδική εγκατάσταση του αναλυτικού χώρου, παραπέμπω τώρα (1979) στο έξοχο βιβλίο της Gladys Swain, *La naissance de la psychiatrie* (Privat 1978), που μου ήταν άγνωστο όταν έγραφα αυτό το κείμενο.

5.- D. P. Shchreber, *Denkenwurdigkeiten eines nervenkranken* (Leipzig 1903), αγγλική μετάφραση της Ida Macalpine και του R. Hunter, *Memoirs of my mentall illness* (London 1955), γαλλ. μετ. του P. Duquenne και της N. Sels, *Memoirs d' un nevropathe* (Paris Seuil 1975). Το κείμενο αυτό υπήρξε η βάση πάνω στην οποία εργάστηκε ο Freud για μια από τις πέντε δημοσιευμένες μεγάλες ψυχαναλύσεις του: *Psychoanalytische bemerkungen uber einen autobiografisch beshribenen fall von paranoia* (Gesammelte Werke 8) αγγλικά, Standart Edition 12, γαλλικά, Cinq Psychanalyses.

6.- L. Wolfson, *Le schizo et les langues* (Gallimard 1970). Βιβλίο που υπήρξε το αντικείμενο του (ανεκδότου) σεμιναρίου της P. Aulagnier το 1971-1972. Δες *Le sens perdu ou le schizo et la signification (Topique 7-8)*.

7.- Τα εισαγωγικά υποδηλώνουν εδώ πως αυτό που η ψυχανάλυση εννοεί με την λέξη θεραπεία δεν είναι απλή εξαφάνιση των συμπτωμάτων ή η επιστροφή σε μια υποτιθέμενη ομαλή λειτουργία της ψυχής, αλλά απόληξη ενός διαβήματος που σκοπεύει την δημιουργία μιας αλήθειας η οποία επιτρέπει στον αναλυόμενο να ξεπεράσει το ξένο σώμα της συμπτωματολογίας του, οικειοποιούμενός το («ταυτιζόμενος με το σύμπτωμά του», λέγει

σήμερα ο Lacan).

8.- Κατά την έκφραση του Francois Perrier, *Fondements théoriques d' une psychotherapie de la schizophrénie* (1958) (La chaussée d' antin, vol. 1, 10/18).

9.- Είπα απόσταση, όχι αντίφαση και σύγχυση, όπως συχνά συμβαίνει.

10.- J. Lacan, *La signification du Phallus* (Ecrits).

11.- «Για να καταλάβω το όνειρο, ξεκίνησα απ' τις εργασίες μου για την ψυχολογία των νευρώσεων» (L' interpretation des rêves, 6.500). Η αποτυχημένη απώθηση θ' αποσπάσει το ενδιαφέρον μας περισσότερο απ' την επιτυχημένη, η οποία, τις πιο πολλές φορές διαφεύγει της μελέτης μας». (Le Refoulement, *Metapsychologie*, σελ. 57).

12.- Wo es war, soll ich werden, (*Freud, neue folge der vorlesungen zur einfuhrung in der psychoanalyse. G.W. 15, S.E.22*).

13.- Nietzsche, *Ecce homo*.

14.- Pinel, *Traité medico-philosophique sur l' alienation mentale* (1809).

15.- Position de l' inconscient, *Ecrits*, σελ. 83. Δες ακόμη την, μεταφρασμένη από εμένα διάλεξή του, «Για τη Δομή σαν ανάμειξη μιας ετερότητας προαπαιτούμενης σε οιοδήποτε υποκείμενο. (J. Lacan. *Απαντήσεις*, Εκδόσεις Έρασμος, 1978).

16.- *Les Hopitaux de jour* (Privat, 1972)

17.- *Der Realitätsverlust bei newrose und psychose* (G. W. 13 S.E. 19)

18.- D.W. Winnicot, *la schizophrénie infantile en termes d' échec d' adaptation* (*Enfance alienée*, 10/18 1972).

19.- Ακόμα και στη στάση κι εμπειρία του αυτοερωτισμού (κάθε

ενόρμηση με τη φροϋδική έννοια είναι εξ ορισμού αυτοερωτική), εκείνο που λείπει ουσιαστικά

απ'το υποκείμενο δεν είναι η πραγματικότητα, αλλά ο εαυτός του. Για το ευρύτερο πρόβλημα, που δεν είναι εδώ αντικείμενο μελέτης μου, της πραγματικότητας μέσα στην αναλυτική θεωρία συνιστώ τώρα το έξοχο κείμενο του Maurice Dayan, *Les moments de la réalité (Topique, No 15, 1975)*.

20.-Ακολουθώ εδώ την άποψη του W.R. Bion (*Attention and Interpretation, Tavistock, 1970*), κλαϊνικού ψυχαναλυτή η προσφορά του οποίου στην ψυχαναλυτική ερμηνεία της ψύχωσης είναι γονιμώτατη. Διευκρινίζω ότι η μελέτη μου χρησιμοποιεί αποκλειστικά την ορολογία της πρώτης τοπογραφικής φροϋδικής θεωρίας (Ασυνείδητο-Προσυνειδητό-συνειδητό). Η αναγκαιότητα της εισαγωγής απ'τον Freud (το 1923) της δεύτερης τοπογραφικής θεωρίας του – η οποία βεβαίως δεν εκθρονίζει την πρώτη-αποτελεί ερώτημα που δεν μπορεί ν'αναπτυχθεί εδώ. Αν και το ψυχωτικό φαινόμενο δεν φαίνεται να βάρυνε πολύ στην πλάστιγγα γι'αυτόν τον θεωρητικό εμπλουτισμό, εκ των υστέρων δεν μας φαίνεται άσχετο με το πρόβλημα που δημιουργεί το γεγονός ότι παραστάσεις που ανήκουν στο σύστημα του ασυνειδήτου και διέπονται απ'τη λογική του, δεν είναι αναγκαστικά αποκλεισμένες απ'τον χώρο της συνείδησης. Οι τοπολογικές αναζητήσεις του Lacan γι'αυτό το ίδιο πρόβλημα αναζητούνε λύση (1979).

21. – *Countries of mind*. Μνημονεύεται απ' την Ella Sharpe στο άρθρο της (1940), *An examination of metaphor (The psychoanalytic reader, Edited by Robert Fliess, International Universities Press, New York, 1967)*

22. – R. Mack Brunswick, *A Supplement to Freud's «History of an infantile neurosis» (The psychoanalytic reader, ό.π.)*

23. – Για τη σχέση του ψυχωτικού με την κατοπτρική εικόνα. Δες P. Aulagnier, *Remarques sur la structure psychotique: Ego spéculaire, corps phantasmé et objet partiel (La psychanalyse, vol 8)*.

24. – “L' inconscient” *Métopsychologie, coll idées, σ.*

25. – *Métapsychologie*, ό.π. 136.
26. – Ονομάζω την Sachvorstellung σημαίνον, όχι βεβαίως λεκτικό, με την έννοια ότι είναι δυνάμει φορέας σημασίας.
27. – Παραπέμπω ειδικότερα στον 2^ο τόμο των «*Λογικών Ερευνών*» του Husserl, ο οποίος τερματίζεται με την έρευνα που τιτλοφορείται «Στοιχεία μιας φαινομενολογικής διασαφήνισης της γνώσης» – και βασίζομαι στην μελέτη του Jacques Derrida, *La voix et le phénomène* (P.U.F.)
28. – S.Freud, *Die Verneinung* (G.W. 14)· *Negation* (S.E. 19)· *La Dénégation* (γαλλ. μετάφραση των B. This και P. Thève, *Le Coq Hèron*, No 55)

Η έννοια της αρχέγονης διαδικασίας (Processus originaire) που η P.Aulagnier προτείνει στη «*Βία της Ερμηνείας*» αντιστοιχεί σε μια δομή αναπαράστασης την οποία η συγγραφέας διακρίνει από το ασυνείδητο και την πρωτογενή διαδικασία (1979)

29. – S.Freud, *Αποτελέσματα, Ιδέες, Προβλήματα* (1938, G.W. 17, S.E. 23. γαλλ, μετάφραση των J.P. Briaud και A.Green, L' Arc No 34)
30. – ανέκδοτο σεμινάριο Sainte-Anne, 1971-1972.
31. – Δεν υπερβάλλω, σαν παράδειγμα προτείνω το τελευταίο κλινικό κείμενο της Melanie Klein, *Narrative of a child analysis* (Hogarth press, 1975).
32. – δεξ M. Balint, *The basic Fault* (Tavistock, 1968), γαλλ. μετάφραση *Le Defaut Fondamental* (Payot, 1971) – D.W. Winnicot, *Playing and reality* (Tavistock, 1971) γαλλ. μετάφραση *Le jeu et la réalité* (Gallimard 1975) – W.R. Bion *Attention and Interpretation* (ό.π.)· γαλλ. μετ. *L' Attention et l' interprétation* (Payot, 1977).
33. – *Playing and Reality* (ό.π. σ. 86-87)
34. – κι είναι σίγουρο, πως η προσφορά των μεταφροϋδικών, της M. Klein, του Lacan, κι άλλων που δεν μπορούμε εδώ να μνημονεύσουμε, είναι αξιολογότατη.